

О. С. Таранаспірант Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ)

УДК 347.440.16 (477)

РОЗВИТОК КОНЦЕПЦІЇ БАГАТОСТОРОННЬОГО ДОГОВОРУ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Присвячена дослідженню генези концепції багатостороннього договору в цивільному праві України. Зроблено висновок, що історію становлення багатосторонніх договорів у праві України можна умовно поділити на три етапи: I етап — формування передумов для зародження багатосторонніх договорів, II етап — зародження багатосторонніх договорів, III етап — становлення та розвиток багатосторонніх договорів у цивільному праві України.

Ключові слова: багатосторонній договір, багатосторонній правочин, договір простого товариства.

Вивчення будь-якого цивільно-правового договору, у тому числі і багатостороннього договору, неможливе без врахування історичного розвитку та динаміки правового регулювання відповідних приватноправових відносин. Попри те, що поняття багатостороннього договору на території України на законодавчому рівні вперше було закріплено у ч. 4 ст. 626 Цивільного кодексу України (надалі — ЦК України) 2003 року, товариські домовленості декількох осіб, спрямовані на досягнення спільної мети, які на сьогодні врегульовуються за допомогою багатосторонніх договорів, зустрічаються ще у далекому минулому. Саме тому дослідження розвитку концепції багатостороннього договору в цивільному праві України набуває особливої актуальності.

Загальнотеоретичні аспекти розвитку договірної права України були предметом досліджень О. А. Беянович, С. М. Бервено, Т. В. Боднар, Л. К. Веретельник, О. В. Дзери, В. В. Луця, В. С. Мілаш, В. Г. Олюхи, Є. О. Харитонов, Я. М. Шевченко та інших. Історія становлення окремих різновидів багатосторонніх договорів, зокрема договору простого товариства, договору про спільну діяльність, засновницького договору, була висвітлена у роботах О. Є. Блажівської, Ю. А. Дмитрієвої, В. В. Резнікової, О. Б. Савельєва, В. І. Татькова, К. В. Шаперенкова, Г. В. Юровської, проте проблематика розвитку концепції багатостороннього договору залишається все ще недостатньо вивченою.

Мета статті — визначити основні етапи розвитку концепції багатосторонніх договорів у цивільному праві України.

Історію становлення багатосторонніх договорів у праві України можна умовно поділити на три етапи. На першому етапі “Формування передумов для зародження багатосторонніх договорів” створюються концептуальні засади для зародження багатосторонніх правочинів та багатосторонніх договорів у праві України. Такими передумовами є активний розвиток у цей період часу правового регулювання відносин зі спільної діяльності (простого товариства) та діяльності із створення юридичних осіб, що оформлювалися за допомогою договорів товариства та засновницьких договорів, які за своєю правовою природою належать до багатосторонніх договорів.

Праобрази сучасних простих товариств та засновницьких договорів знаходимо ще у римському праві [1, с. 6]. На території України діяльність декількох осіб заради досягнення спільної мети за часів Київської Русі здійснювалась у формі допомоги або толоки (спільне виконання сільськогосподарських робіт за частування) [2, с. 6], а у XIII–XVIII ст.ст. у зв'язку із швидким розвитком ремесел — складини або складчини (спільне ведення торгівлі) [1, с. 7]. Пізніше на українських землях, що були під владою Австро-Угорщини, прагнення декількох осіб досягнути спільної мети оформлялось договорами спільності майна (спілковими договорами), учасники яких об'єднували свою працю або також свої речі (майно) для спільного заробітку [3, с. 17], а на території України, що входила до складу Російської імперії — артільними договорами, які врегульовували спільну роботу чи промисел декількох осіб та передбачали обов'язкову особисту трудову участь кожного із учасників договору в діяльності артілі та їх відповідальність один за одного [4, с. 35].

Прийнятий у 1832 році Звід законів Російської імперії закріпив ускладнений порядок заснування юридичних осіб, що сприяло подальшому розвитку більш простих форм договірних об'єднань, серед яких чільне місце займали прості товариства, правовий статус яких не визначався у Зводі законів, проте їх створення допускалось у зв'язку із закріпленням у цьому нормативному акті принципом свободи договору [5, с. 441]. Ст. 1569 проекту Цивільного уложення Російської імперії 1913 року передбачала поділ цивільно-правових договорів лише на односторонні (у яких лише одна сторона договору бере на себе зобов'язання стосовно іншої сторони) та двосторонні (обидві сторони договору взаємно беруть на себе зобов'язання). Водночас у цьому Проекті вперше були закріплені у ст.ст. 606–643 глави XVIII особливості правового регулювання простого товариства [6, с. 330–406]. Поступово у науці та судовій практиці почали розрізняти два види договорів товариства: договір простого товариства без створення юридичної особи та договір про створення товариства-юридичної особи (засновницький договір) [2, с. 6].

На початку XX ст. спостерігаються перші спроби визначення типової приналежності договорів товариства, що можна вважати початком другого етапу “Зародження багатосторонніх договорів у праві України”. За правовою природою договір товариства спочатку визначали як щось середнє між особистим та майновим наймом, адже товариство передбачає необхідність об'єднання особистих та майнових сил його учасників для досягнення спільної мети [7, с. 304–305]. Певні паралелі проводяться між договором товариства та договором доручення, оскільки між учасниками договору простого товариства складаються довірчі відносини, подібні до відносин між принципалом та агентом [8, с. 191].

Якщо в інших договорах інтереси контрагентів є протилежними, то у договорі товариства учасники мають спільні інтереси та є певною органічною єдністю, яка пояснює той факт, що розгляд договорів товариства на початку XX ст. у наукових дослідженнях з цивільного та торгового права здійснюється не у рамках розділів, у яких висвітлюються особливості окремих видів правочинів, а під час загальної характеристики суб'єктів торгової діяльності чи видів юридичних осіб [9, с. 308]. Подібний підхід був використаний у розділі X “Товариства” ЦК РРФСР та ЦК УРСР 1922 року, у яких норми про договір простого товариства були розміщені поряд із нормами про товариства, що мають статус юридичної особи [10].

Крім поняття договору простого товариства, ЦК 1922 року закріпив поділ правочинів на односторонні та взаємні правочини (договори), що сприяло формуванню у науковій літературі концепції багатостороннього правочину як різновиду взаємних правочинів (договорів). Так, І. С. Перетерський зазначав, що взаємні правочини поділяються на двосторонні та багатосторонні правочини. Багатосторонні правочини виникають за домовленістю декількох осіб і породжують однакові юридичні наслідки для кожної із них. Між учасниками багатостороннього правочину немає такого антагонізму інтересів, як між учасниками звичайних, двосторонніх договорів. Для

здійснення багатостороннього правочину волевиявлення усіх його учасників повинні обов'язково збігатись, тобто бути спрямованими на досягнення єдиної мети [11, с. 8].

Концепція багатостороннього правочину на законодавчому рівні вперше була закріплена у ст. 14 Основ цивільного законодавства Союзу РСР і союзних республік 1961 року, яка діяла на території України та передбачала поділ правочинів на одно-, дво- та багатосторонні [12], а згодом — у ст. 41 ЦК УРСР 1963 року під найменуванням “багатосторонні угоди” [13]. Багатосторонні угоди опосередковували відносини кооперації, співпраці декількох суб'єктів (радгоспів, колгоспів, інших кооперативних організацій, окремих громадян) під час їх спільної діяльності з безпосереднього виробництва, розподілу та споживання продукції, товарів та послуг [14, с. 32].

Попри значне поширення на практиці, у науці радянського цивільного права більша увага приділялась вивченню одно- та двосторонніх, а не багатосторонніх правочинів, які традиційно розглядалися лише під час здійснення загальної характеристики договорів про спільну діяльність. Вперше на доктринальному рівні комплексне дослідження власне багатосторонніх правочинів було здійснено М. П. Журавльовим, який не лише визначає поняття та особливості багатосторонніх правочинів, але й детально характеризує їх відмінності від двосторонніх правочинів. На його думку, договір–багатосторонній правочин, як і договір–двосторонній правочин є результатом простих узгоджень волевиявлень двох та більше сторін, тобто основою дво- та багатосторонніх договорів є окремі односторонні правочини, які мають проміжний характер та згодом поглинаються договором [14, с. 63].

Після проголошення незалежності України було прийнято ряд нормативно-правових актів, які суттєво удосконаливали правове регулювання окремих різновидів багатосторонніх договорів: засновницького або установчого договору (Закони України “Про господарські товариства”, “Про ліцензування окремих видів господарської діяльності”), договору про спільну діяльність та договору простого товариства (Закон України “Про інвестиційну діяльність”).

Прийняття Конституції України 1996 року та розробка проекту Цивільного кодексу України сприяли активізації наукових досліджень у сфері договірного права. Саме у Проекті Цивільного кодексу України (надалі — проект) було здійснено першу спробу закріплення поняття багатостороннього договору на законодавчому рівні. Так, ч. 4 ст. 658 проекту передбачало, що до договорів, які укладаються більше ніж двома сторонами (багатосторонні договори), загальні положення про договір застосовуються, якщо це не суперечить багатосторонньому характеру цих договорів [15]. Згодом ця норма була повністю перенесена у текст ЦК України 2003 року. Закріплення у проекті ЦК України терміна “багатосторонній договір” зумовило необхідність визначення переліку договорів, які слід кваліфікувати як багатосторонні. До багатосторонніх договорів ряд науковців у своїх працях у цей період включали не лише засновницький договір (установчий договір) та договір про спільну діяльність (простого товариства), але й цілий ряд інших договорів, зокрема кредитний договір (у разі так званого консорціумного кредитування, інвестиційний договір (якщо у ньому беруть участь троє і більше учасників), договір лізингу (за участю лізингодавця, лізингодержувача та продавця об'єкта лізингу), договір перевезення вантажу (у якому беруть участь перевізник, вантажовідправник і вантажодержувач), договір підяду (якщо, крім замовника та підрядника, у договорі як сторони беруть участь гаранті або поручителі, страхові, проектні та інші організації) [16, с. 781; 17, с. 258]. Хоча віднесення більшості із даних договорів до числа багатосторонніх договорів обумовлене буквальним трактуванням поняття багатостороннього договору (договір багатосторонній, якщо у ньому бере участь більше як два учасника), слід підкреслити підвищення уваги науковців у цей період до проблеми щодо правової природи багатостороннього договору.

Третій етап “Розвиток багатосторонніх договорів” у вітчизняному праві розпочинається з моменту прийняття ЦК України 2003 року, у якому вперше на законодавчому рівні було здійснено поділ цивільно-правових договорів на одно-, дво-, багатосторонні та вжито термін “багатосторонній договір” для позначення окремого типу цивільно-правових договорів. Багатостороннім договорам присвячена ч. 4 ст. 626 ЦК України, яка встановила, що до договорів, які укладаються більш як двома сторонами (багатосторонні договори), застосовуються загальні положення про договір, якщо це не суперечить багатосторонньому характеру цих договорів [18]. Хоча закріплення на законодавчому рівні у ч. 4 ст. 626 ЦК України терміна “багатосторонній договір” було очевидним кроком до удосконалення правового регулювання цивільно-правових договорів, все ж ця норма не вносить ясності щодо сутності багатостороннього договору, оскільки не містить ні конкретного визначення багатостороннього договору, ні вказівки на специфіку розподілу прав та обов’язків між його сторонами.

З моменту прийняття ЦК України проблематика багатосторонніх договорів у наукових дослідженнях здебільшого продовжує традиційно розглядатись лише у контексті вивчення договорів про спільну діяльність, простого товариства та договорів про створення юридичних осіб (засновницьких договорів). Заслужують на увагу роботи Ю. А. Погуляєва, який характеризує специфіку правового статусу сторін у договорі простого товариства, що виходять за рамки традиційної схеми “боржник – кредитор” [19], В. В. Резнікової, яка відзначила переважно багатосторонній характер договору про спільну господарську діяльність [20, с. 95]. На думку О. Є. Блажівської, багатосторонній договір, крім ознак багатостороннього правочину, характеризується ще тим, що породжує для його учасників однакові юридичні наслідки [2, с. 41]. Ю. А. Дмитрієва здійснила порівняльний аналіз договору простого товариства у праві Німеччини та України й охарактеризувала питання щодо кваліфікації договору товариства за німецьким законодавством [21, с. 51]. К. В. Шаперенков залежно від кількості учасників визначає договір простого товариства як багатосторонній або двосторонній [22], а Г. В. Юровська, навпаки, обґрунтовує багатосторонній характер договору простого товариства незалежно від кількості його учасників [1, с. 10]. Незважаючи на закріплення у ЦК України поняття багатостороннього договору та значну кількість наукових досліджень у сфері договірних права, концепція багатостороннього договору перебуває на стадії активного розвитку.

Історію становлення багатосторонніх договорів у праві України можна умовно поділити на три етапи:

I етап — “Формування передумов для зародження багатосторонніх договорів” пов’язаний із виникненням та запровадженням правового регулювання окремих різновидів багатосторонніх договорів і охоплює період від IX до початку XX ст.ст.;

II етап — “Зародження багатосторонніх договорів” тривав від початку XX ст. до моменту прийняття Цивільного кодексу України 2003 року і супроводжувався розробкою на законодавчому та доктринальному рівні категорії багатостороннього правочину (угоди), що стало підґрунтям для подальшого формування поняття багатостороннього договору;

III етап — “Становлення та розвиток багатосторонніх договорів”, який триває до сьогодні, розпочався прийняттям ЦК України 2003 року, у якому вперше було закріплено багатосторонні договори як різновид цивільно-правових договорів.

Список використаних джерел

1. Юровська, Г. В. Договір простого товариства у цивільному праві України [Текст] : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 “Цивільне право і процес; сімейне право; міжнародне приватне право” / Г. В. Юровська. — К., 2010. — 20 с.
2. Ем, В. С. Договір простого товариства (коментарий глави 55 Гражданского кодекса Российской Федерации) [Текст] / В. С. Ем, Н. В. Козлова // Законодательство. — 2000. — № 1. — С. 6–19.

3. *Блажівська, О. Є.* Договір про спільну діяльність [Текст] : дис... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Блажівська Оксана Євгенівна ; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. — Львів, 2007. — 210 арк.
4. *Посполітак, В.* Зобов'язання за договором про спільну діяльність. Договір простого товариства [Текст] / В. Посполітак, Р. Ханік-Посполітак // Українське комерційне право. — 2003. — № 4. — С. 35–50.
5. Законы гражданские с разъяснениями Правительствующего Сената с комментариями русских юристов [Текст] [составил И. М. Тютрюмов]. — М. : Статут, 2004. — Книга четвертая. — 635 с.
6. Гражданское уложение: Обязательства. Проект Высочайше учрежденной Редакционной Комиссии по составлению Гражданского Уложения [Текст] [под ред. И. М. Тютрюмова]. — Книга 5. — Т. 3 — СПб. : Гос. Тип., 1899. — 574 с.
7. *Растеряев, Н.* Недействительность юридических сделок по русскому праву: Часть общая и часть особенная. Руководство к торговым и гражданским сделкам [Текст] / Н. Растеряев. — С.-Пб.: Тип. т-ва "Обществ. польза", 1900. — 386 с.
8. *Ансон, В. Р.* Основы договорного права [Текст] / В. Р. Ансон ; [пер. с англ. А. С. Александровский] ; под ред. Д. Ф. Рамзайцева. — М. : Международная книга, 1947. — 455 с.
9. *Шершеневич, Г. Ф.* Курс торгового права [Текст] : [в 4 т.] / Г. Ф. Шершеневич. — М. : Статут, 2003. — Т. 1 : Введение. Торговые деятели, 2003. — 480 с.
10. Гражданский кодекс РСФСР в редакции от 31.10.1922 г. с изм. и доп. [Электронный ресурс] История гражданского права России. — URL : <http://civil-law.narod.ru/wist/gk22/vved.html>.
11. *Перетерский, И. С.* Гражданский кодекс РСФСР. Сделки, договоры [Текст] / И. С. Перетерский. — Вып. V. — М. : Юрид. изд-во НКЮ РСФСР, 1929. — 84 с.
12. Об утверждении основ гражданского законодательства Союза ССР и союзных республик : Закон СССР в ред. от 08.12.1961 г. с изм. и доп. [Электронный ресурс] Закон России. — URL : http://www.lawrussia.ru/texts/legal_346/doc346a819x422.htm.
13. Цивільний кодекс УРСР від 18.07.1963 р. зі змін. і доп. [Електронний ресурс] Верховна Рада України. Законодавство України. — URL : <http://zakon.nau.ua/doc/?uid=1011.38.3&nobreak=1>.
14. *Журавлев, Н. П.* Многосторонние сделки в советском гражданском праве [Текст] : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Журавлев Николай Павлович. — М., 1984. — 168 л.
15. Проект Цивільного кодексу України [Текст] // Українське право. — 1999. — № 1. — 612 с.
16. Зобов'язальне право. Теорія і практика [Текст] : [навч. посіб.] / за ред. О. В. Дзери. — К. : Юрінком Інтер, 1998. — 912 с.
17. *Вінник, О. М.* Господарське право [Текст] : курс лекцій / О. М. Вінник. — К. : Атіка, 2004. — 624 с.
18. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. [Текст] // ВВР. — 2003. — № 40–44. — Ст. 356.
19. *Погуляев, С. Ю.* Передача технологии в виде вклада в простое товарищество [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Погуляев Сергей Юрьевич. — Х., 2002. — 199 л.
20. *Резнікова, В. В.* Правове регулювання спільної господарської діяльності в Україні [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / Резнікова Вікторія Вікторівна ; Київський національний ун-т імені Т. Шевченка. — К., 2006. — 237 арк.
21. *Дмитрієва, Ю. А.* Просте товариство: законодавче регулювання в праві Німеччини та України [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Дмитрієва Юлія Анатоліївна ; Київський національний ун-т імені Т. Шевченка. — К., 2008. — 211 арк.
22. *Шаперенков, К. В.* Цивільно-правове регулювання договору простого товариства [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Шаперенков Кирил Володимирович ; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 2009. — 215 арк.

*Рекомендовано до друку кафедрою цивільного та господарського права і процесу
Івано-Франківського факультету Національного університету "Одеська юридична академія"
(протокол № 10 від 27 квітня 2012 року)*

Надійшла до редакції 23.05.2012

Таран О. С. Развитие концепции многостороннего договора в гражданском праве Украины

Исследуется генезис концепции многостороннего договора в гражданском праве Украины. Сделан вывод, что историю становления многосторонних договоров в праве Украины можно условно разделить на три этапа: I этап — формирование предпосылок для зарождения многосторонних договоров, II этап — зарождение многосторонних договоров, III этап — становление и развитие многосторонних договоров в гражданском праве Украины.

Ключевые слова: многосторонний договор, многосторонняя сделка, договор простого товарищества.

Taran, O. S. The Development of the Concept of Multilateral Agreement in the Ukrainian Civil Law

The article is devoted to the research into the genesis of the concept of multilateral agreement in Ukraine's civil law. It is concluded that the history of the formation of multilateral agreements in Ukrainian legislation can be divided into three stages: stage one — formation of the preconditions for the origin of multilateral agreements, stage two — origin of multilateral agreement, stage three — formation and development of multilateral agreements in the Ukrainian civil law.

Key words: multilateral agreement, multilateral transaction, simple partnership agreement.

